

УДК 351.777.8

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНОГО ПІДҐРУНТЯ З ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ ФУНКЦІЙ МІСТА

НАТАЛЯ ЧУВІКІНА,

науковий співробітник Інституту економіко-правових досліджень НАН України

У роботі проведено аналіз та систематизацію науково-методологічних підходів і конст-рукцій із теоретичного містознавства, які розглядають місто як автономну економічно-соці-альну конструкцію (місто-корпорація). Виділені основні характеристики технополісу, пайдея-полісу, агрополісу, валеополісу, музеополісу, екклезіополісу.

Ключові слова: теоретичний підхід, господарська функція, місто, розвиток, суб'єкт госпо-дарювання.

Постановка проблеми. Пошук ефективних шляхів вирішення проблем розвитку міста з метою створення в рамках його середовища, яке найкращим чином може задовольняти потреби міських мешканців, сьогодні є актуальним питанням, особливо в контексті перманентних змін умов сучасної економіки.

Відомо, що найпоширенішим у практичній діяльності органів міського самоврядування засобом розв'язання проблем розвитку є використання методів управлінського впливу на ті чи інші процеси та взаємовідносини в місті, починаючи від розробки різноманітних стратегій, програм та закінчуючи конкретними діями та одноразовими управлінськими рішеннями, за допомогою яких міські ради проводять політику з реформування економіки міста, створення нових робочих місць, розширення можливостей для певних видів економічної активності, у яких зацікавлена міська територіальна громада.

У зв'язку з тим, що спектр господарських проблем, із якими доводиться мати справу міськрадам і їх виконавчим органам, і, відповідно, господарських функцій, які вони виконують, достатньо великий і багатоплановий, необхідність дослідження процесів регулювання міських господарських відносин, зокрема спрямованих на забезпечення ефективного використання ресурсів територіальної громади міста за рахунок упровадження відповідних форм, методів і інструментів, набуває об'єктивного значення. Крім того, вищезазначені процеси та функціональний перелік так званих "міських зобов'язань" вимагають більш "міцного" теоретичного підґрунтя, яке повинно стати каркасом або фундаментом загального концепту міського господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання регулювання розвитку міста та його економічного простору, зокрема функції стратегічного планування або розробки й реалізації планів економічного й соціального розвитку міст в умовах перехідної економіки розглядаються в працях Є. Аніміци, Б. Гринчеля, Д. Львова [1-3], функції з ефективного управління містом в умовах соціально-орієнтованих ринкових умов досліджувалися в працях О. Єгорова [4]. Організаційно-економічним та практичним аспектам управ-ління виробничими комплексами великого міста при-

свячено праці М. Гомонай-Стрижко, В. Костеріна, Є. Зухби [5-7], економіко-правові питання реалізації функції регулювання міського розвитку державою розглянуто в роботах О. Бойко-Бойчука, С. Корсакової [8, 9].

Проте узагальнення досвіду розв'язування проблемних аспектів міст саме з точки зору реалізації господарського підходу дозволяє констатувати, що питання реалізації містом господарських функцій та своєї активної господарської політики, на жаль, не отримали вичерпної наукової інтерпретації. Багато теоретичних і прикладних питань, пов'язаних із забезпеченням інтересів міста та суб'єктів, які здійснюють на його території господарську діяльність, до останнього часу залишаються недостатньо дослідженими, а тому потребують більш глибокого наукового опрацювання.

Необхідність поглибленого осмислення сутнісних і змістовних особливостей підходів, пов'язаних із регулюванням процесів господарювання в місті, а також особлива значущість вирішення питань теоретичного обґрунтування методів реалізації господарських функцій міста обумовили актуальність цієї статті та її функції.

Метою статті є огляд та систематизація науково-методологічних підходів та конструкцій із теоретичного містознавства, які обґрунтовують можливість та здатність міста реалізовувати свої господарські функції як окремої цілісної економічної структури.

Виклад основного матеріалу. Як одне з найбільш важливих та значних соціально-економічних явищ сучасності, урбанізація завжди суттєво впливала та впливає на весь хід історичного розвитку суспільств. Зміни, що відбуваються в розвитку суспільного виробництва та в його розміщенні, також тісно й безповоротно пов'язані з розвитком міст. Крім того, міста відіграли першорядну роль не тільки в розподілі праці на розумову й фізичну, змінили співвідношення сільського й міського населення, вони стали джерелом такого явища в суспільстві, як торгівля, були першопричиною зміни світогляду, а також освітнього й культурного життя людей. По суті, місто "...стає оболонкою, вмістцем безлічі найважливіших сторін та проявів суспільного життя" [10, с. 17]. Виходячи із цього, місто бачимо продуктом творчої діяльності людини, який відображає рівень технічних можливостей, економічної по-

туги, функціональних та естетичних потреб суспільства.

Зауважимо, що сучасний етап урбанізації говорить також про те, що міста й міська агломерація домінують у рамках територіальної структури більшості розвинених країн, що, у свою чергу, обумовлює необхідність подальшого узагальнення досвіду розвитку територіальних просторових структур. Уважається, що в умовах наростаючого глобалізму структура світового соціально-економічного простору видозмінюється в ієрархічно мережеву організацію "взаємопроникних активностей" економічних суб'єктів від локально-рівня до глобального й породжує нову роль просторово-територіальних суб'єктів у глобальній економічній активності [11, с. 124]. Ця нова роль міст і всієї світової урбаністичної мережі обумовлена посиленням інтернаціоналізації економічних зв'язків, перш за все, великих міст, у т. ч. мегаполісів, та, врешті-решт, перетворенням світової економіки на винятково міську економіку.

Ураховуючи той факт, що сутність міської економіки полягає в сукупності внутрішньоміських і зовнішніх господарських зв'язків, які є взаємодоповнюваними, а також те, що місто стає активною дійовою особою в процесі глобалізації, ряд сучасних дослідників виносять на передній план наукових досліджень міської проблематики так звану ідею "конкурентного міста" або навіть ідею "міста-підприємця" [12].

Так, у висновках монографії В. Я. Швець, яка присвячена методологічним аспектам, концепції та економічному механізму управління виробничо-господарським комплексом міста, наголошено: "Сучасні тенденції процесу еволюції розвитку міста свідчать про домінуючу роль функції міст як "міст-підприємців". При цьому органи місцевої влади виступають як ініціатори, посередники й підприємці. Їх завдання полягає в розвитку "організаційного потенціалу", що включає всі наявні виробничі й соціальні ресурси, інфраструктуру, фінансовий потенціал, екологічні параметри, а також і міські традиції, культуру" [13, с. 365]. Положення про створення "організаційного потенціалу", до складу якого В. А. Швець запропоновано ввести такі елементи, як керівництво, політична підтримка, суспільна підтримка, бачення і стратегія, стратегічні мережі, державний та приватний сектор, дає підстави говорити про те, що автор бачить формулу збалансованого розвитку міста в організації ефективних форм міської співпраці (між міською владою, представниками міського бізнес-середовища, населенням), а також у трансформації або модернізації організаційно-функціональних схем управління містом.

Необхідно сказати, що в цілому наукова дискусія про правомірність або, навпаки, неправомірність механічного перенесення змісту понять "конкуренція", "конкурентоспроможність", як вони історично склалися в теоретичній класиці (М. Портер, Ф. Котлер та ін.) стосовно окремої фірми, на місто, "конкурентоспроможність міста", природно, продовжується [14-16]. Власне кажучи, наукові погляди щодо того, може чи не може місто виступати самостійним економічним суб'єктом також розділилися. Так, на думку певної частини вчених-містознавців, відсутність об'єктивної економічної самостійності у міст пояснюється тим, що місто не володіє всіма можливостями суверенної економічної поведінки і що в основі мотивації господарської діяльності міста не може лежати тільки прибуток. Тому вживання поняття "конкурентоспроможність міста", на їх думку, має умовний характер. Більше того, справжніми суб'єктами "міської конкуренції" виступають не самі міста,

а "економіка в межах міста" - сукупність суб'єктів господарювання - товаровиробників, зареєстрованих і працюючих на території міста. Критерієм конкурентоспроможності "економіки в межах міста", на погляд міського співтовариства, можуть бути тільки умови соціального відтворення населення, якість життя міської територіальної громади, а не зростання вартості окремих суб'єктів, які працюють на території міста.

На противагу цим положенням звучить думка інших учених-містознавців із Росії В. С. Занадворова, І. П. Ільїної, які вважають виправданим підхід до міста як до самостійної економічної одиниці. Вони пишуть: "... Досить плідним є підхід до міста як до самостійного економічного агента, наділеного своїм майном, що здійснює певні соціально-економічні функції й має необхідний рівень автономності в прийнятті рішень" [17, с. 24; 18]. Таке трактування міста передбачає, що місто володіє не тільки майновими (матеріальними) активами у вигляді активів підприємств (домогосподарств) будь-якої форми власності, але й певним додатковим резервом розвитку у вигляді впливу на суб'єктів господарської діяльності інших найближчих міст або міст-супутників. Автори вважають, що не можна нехтувати наявністю, принаймні, таких "нематеріальних активів" міста, як привабливість (архітектурно-історична, туристична та ін.), імідж, специфіка надання певних суспільних благ (комунальних послуг), спроможність до інновацій і нововведень у всіх сферах міського господарства. Уведення конкурентних зачинів у цільові установки розвитку міста призводить до того, що воно стає суб'єктом територіальної конкуренції та прагне отримати максимум позитивного від реалізації ефекту масштабу. Інтереси своєрідного "міста-супер-фірми" представляють органи влади міста, які мають відповідні інструменти впливу або дії на економічну поведінку інших суб'єктів господарської діяльності; до таких можна віднести методи, форми і засоби господарювання, законодавчі, інші нормативно-правові документи й положення, що мають умовно-директивний, індикативний або рекомендаційний характер. Спектр названого інструментарію є ніщо інше, як компетенція цих органів влади, яка, по суті, стає виразом управлінського рівня використання економічних законів і прийнятої за основу теоретичної концепції розвитку міста.

У цілому треба сказати, що теоретичним розробкам учених, які досліджують місто та його розвиток, властиве покладання надії на *інвестиційно-інноваційну функцію міста*, оскільки вона стає поштовхом до його розвитку та безпосередньо пов'язана з кількістю інвестицій (у т. ч. іноземних), які відіграють ключову роль у трансферті технологій, нововведень, промисловій реструктуризації тощо. Це положення цілком узгоджується з теоретичними переконаннями окремих учених щодо визначення базового чинника випереджаючого розвитку міст - чинника "інноваційної діяльності людей". Типи міст-ноополісів, рушійною силою розвитку яких стає саме інноваційна діяльність людей, пропонується класифікувати так (рис. 1) [19, с. 35]. Очевидно, що ці типи одночасно є варіантами реалізації стратегій їх розвитку, а їх реальне втілення базується на виконанні відповідного виду міських цільових програм.

У сучасних наукових дослідженнях стосовно міста та його розвитку слід виокремити ще один підхід - так званий *корпоративний підхід*. Для нього характерним є те, що місто розглядається як "місто-корпорація" [20-22]. У термінах регіональної економіки цей підхід еквівалентний науковій концепції-парадигмі "регіон-квзікорпорація".

Назва	Характеристика
Технополіс (місто розвитку технічних наук, промисловості)	Будується на зв'язках інженерно-технічних університетів із різноманітними формами впроваджувального бізнесу й венчурного капіталу та експериментальними виробництвами з упровадження промислових технологій
Пайдеяполіс (місто освіти)	Створюється на базі практико-орієнтованого університету та ряду загальноосвітніх "елітних" установ, у яких предметом напрацювання й засвоєння молоддю стають базові принципи відтворення й розвитку основних форм життя та сфер суспільної діяльності
Агрополіс (місто неотрадиційного сільського життя й праці)	Будується на основі нових соціальних технологій (сімейно-суспільно-державних) і наукомістких сільськогосподарських виробництв. Наприклад, селекція, елітне насінництво, акліматизація тощо
Валеополіс (місто здоров'я)	Будується на пріоритетному розвитку профілактичної медицини й реалізації програм забезпечення здоров'я як суспільної справи, що переорганізовує сфери, не пов'язані з охороною здоров'я
Музеополіс (місто-музей)	Будується на турботливому відтворенні й розвитку, на противагу провінційній консервації й суверенності давніх історичних міст
Екклезіополіс (місто церковно-релігійної традиції)	Будується на відпрацьовуванні такого зв'язку: держава - суспільство - культура - церква, що вимагає від церкви комплексного підходу до регіонально-суспільного життя й до принципових проблем регіонального життя

Рис. 1. Характеристика основних типів міст-ноополісів.

Проте цьому підходу властивий певний дуалізм. З одного боку, відстоюється ідея, що міському господарству притаманні риси саме відокремленого, тобто приватного господарства, оскільки воно виступає на ринку як самостійний, що особливо важливо, рівноправний суб'єкт господарської діяльності. З іншого - загально-суспільний характер міського господарства, а також суспільність форм розподілу результатів функціонування міського господарства вважаються ознаками корпоративного способу господарювання. "Теоретичні основи корпоративної організації та управління соціально-економічним розвитком території, міста чи регіону ґрунтуються на тому, що воно свою економічну діяльність здійснює не ізольовано, а в ширшому суспільстві (регіон, держава, світ - прим. ред.). Ця взаємодія людей вимагає певного методу господарювання та управління для вирішення проблем і підвищення якості життя спільними зусиллями" [20, с. 5].

У цьому випадку йдеться про декілька теоретичних доводів щодо бачення міста як такого та його здатності стати повнокровним учасником економічних відносин, а саме:

1) місто сприймається та визначається як корпорація, а його жителі вважаються членами однієї великої територіальної "корпорації" на чолі з органами, які адмініструють, управляють (наприклад, виконавчі органи місцевої влади);

2) місто формує, акумулює корпоративний капітал і намагається ефективно ним управляти для досягнення власних цілей;

3) основною метою корпоративної форми господарювання є ефективне функціонування економіки міста, яке супроводжується отриманням прибутку та створенням соціально-економічної інфраструктури, яка б задовольняла потреби жителів міста-корпорації.

Так, на думку А. Ф. Мельник, специфічними властивостями цієї форми господарювання та управління є інтегрованість діяльності всіх членів корпорації (підприємницького сектора, населення, органів міської влади, громадського осередку тощо); спрямованість усієї діяльності на людський розвиток; наявність певного дивіденду, зиску, ефекту для кожного учасника

міської корпорації від її діяльності; збалансованість обсягів колективних потреб (інтересів) та колективних (територіально-колективних) ресурсів (коштів); ефективність функціонування керівного ядра міської корпорації визначає рівень добробуту членів усієї корпорації та взагалі зумовлює динаміку розвитку міста [21, с. 135-136].

Аналіз розробок науковців вітчизняної школи місто-знавства свідчить про те, що існує досить значний досвід наукового розв'язання та обґрунтування проблем, пов'язаних із формуванням певної системи функцій міста, розширенням та розвитком господарських зв'язків суб'єктів міської економіки та взагалі ідентифікацією принципів ведення й організації господарських відносин у містах. Так, детальний розгляд та глибокий аналіз міста як відтворювального осередку в структурі народногосподарського комплексу було проведено в наукових розробках під керівництвом В. В. Фінагіна [23, 24]. При цьому як предмет економіки міста автори пропонували розглядати сукупність економічних відносин, які виникають з приводу виробництва, розподілу та споживання матеріальних благ і послуг з метою створення оптимальних умов життєдіяльності людей, а міське господарство визначати як "... економічний і соціальний комплекс, де органічно поєднані його елементи" [24, с. 51]. Звідси робиться висновок, що набір функцій, які властиві місту та його міському господарству, реалізується на основі діяльності його суб'єктів (галузей) й обумовлює відповідну систему господарювання в місті. Крізь призму проведених досліджень та, умовно кажучи, рамки радянського стереотипу сприйняття сутності протиріч інтересів та потреб у системі координат "державні - регіональні - місцеві", якими були обмежені дослідники того періоду, можна відзначити дуже сміливий на той час підхід, у якому обґрунтовується, хоча й в обмеженій формі, необхідність реорганізації економічних (господарських) стосунків у місті на основі принципів самоокупності й самофінансування. І хоча за радянських часів ці поняття сприймалися як методи госпрозрахунку, вони стали предтечею впровадження ринкових методів управління міським господарством, а по суті - визнанням права міста на проведен-

на ним своєї самодостатньої економічної політики та реалізацію ефективних управлінських рішень і функцій, що спрямовані на розвиток господарського комплексу міста [23, с. 63; 24, с. 61].

Пізніше інші автори, розвиваючи цей підхід, пропонують ідентифікувати відносини всередині господарського комплексу міста (тобто відносини між підприємствами різних галузей і видів економічної діяльності, які представлені в місті) як зв'язки, що складаються в рамках міської господарської системи, та бачать вирішення проблеми її ефективного функціонування в удосконаленні механізму управління наявним економічним потенціалом, а також у врахуванні факторів його можливого подальшого зростання. До останніх, зокрема, віднесені інноваційно-інвестиційна діяльність, підтримка малого та середнього бізнесу, реструктуризація підприємств і комерціалізація діяльності [25, с. 158, 162]. У цьому випадку очевидний *ресурсно-потенційний підхід* до оцінки здатності міста або його можливостей у справі здійснення ефективної господарської діяльності в місті. При цьому регулювання ефективності господарювання в міській господарській системі здійснюється за допомогою або на основі застосування одночасно методів проблемно-ситуаційного та стратегічного аналізу залежно від рівня проблеми господарювання (глобальна, локальна та ін.) [25, с. 171, 176].

Висновки

Декомпозиційний прийом, який було використано при дослідженні теоретичних засад та інших методологічних конструкцій містознавства, показує, що наукова дискусія з приводу визнання доцільності та здатності міста виступати реальною самодостатнім суб'єктом господарювання триває. На сьогодні існують наукові теорії та школи, які тією чи іншою мірою вбудовуються в загальний концепт "міське господарювання" та обґрунтовують спроможність міста провадити самостійну господарську (економічну) політику, ставати реальним співучасником процесів, що відбуваються в економічному просторі міста. При цьому місто сприймається та визначається як корпорація, а його жителі вважаються членами однієї великої територіальної "корпорації" на чолі з органами, які адмініструють, управляють (наприклад, виконавчі органи місцевої влади).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аниміца Е. Г. Градоуправление / Е. Г. Аниміца, Н. Ю. Власова. - Екатеринбург, 1998. - 587 с.
2. Стратегическое управление: регион, город, предприятие / [Д. С. Львов, А. Г. Гранберг, С. С. Обозов и др.]. - М.: Экономика, 2004. - 603 с.
3. Гринчель Б. М. Методология и практика городского стратегического планирования / Б. М. Гринчель, Н. Е. Костылева. - СПб.: Питер, 2000. - 272 с.
4. Єгоров О. М. Ефективне управління містом в умовах соціально орієнтованих ринкових реформ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.04 / О. М. Єгоров; Донецька державна академія управління. - Донецьк, 2001. - 14 с.
5. Гомонай-Стрижко М. В. Реструктуризація територіально-виробничих утворень великого міста: [монографія] / М. В. Гомонай-Стрижко. - Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2009. - 185 с.
6. Костерін В. Формування механізму муніципального господарювання у великому місті / В. Костерін // Управління сучасним містом. - 2002. - № 1-3 (5). - С. 142-146.

7. Бойко-Бойчук О. Місто як об'єкт державного регулювання / О. Бойко-Бойчук // Зб. наук. праць Національної академії державного управління при Президентові України / [за заг. ред. О. Ю. Оболенського, С. В. Сьоміна]. - К.: Вид-во НАДУ, 2007. - Вип. 2. - С. 169-182.

8. Корсакова С. В. Муниципально-правовая политика: сущность, принципы, приоритеты / С. В. Корсакова, А. В. Малько // Правоведение. - 2009. - № 1. - С. 92-105.

9. Зухба Е. Н. Теоретические основы исследования структуры хозяйственного комплекса города / Е. Н. Зухба // Проблемы развития промышленных городов Украины: сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т экон.-прав. исслед.; редкол.: В. В. Финагин (отв. ред.) и др. - Донецк, 1994. - С. 71-80.

10. Системный анализ и проблемы развития городов / [Ю. С. Попков, М. В. Посохин, А. Э. Гутнов, Б. Л. Шмульман]. - М.: Наука. Главная редакция физико-математической литературы, 1983. - 512 с.

11. Дубнов А. П. Пространственно-стратегическое развитие России: конфликтно-сетевая парадигма анализа / А. П. Дубнов, А. В. Крайнов // Регион: экономика и социология. - 2003. - № 2. - С. 123-132.

12. Социально ориентированное местное управление: опыт городов Германии и России / [под ред. Б. М. Гринчель, Н. Е. Костылевой]. - СПб.: Наука, 1999. - 388 с.

13. Швець В. Я. Виробничо-господарський комплекс міста: проблеми управління та розвитку: [монографія] / В. Я. Швець. - К.: Наук. думка, 2003. - 384 с.

14. Криничанский К. В. Российский город в условиях социально-экономической трансформации / К. В. Криничанский // Социальные исследования. - 2008. - № 10. - С. 68-73.

15. Николаева Н. А. Конкурентоспособность города: взгляд зарубежных ученых / Н. А. Николаева // Маркетинг в России и за рубежом. - 2001. - № 6. - С. 69-76.

16. Балик Т. В. Управление конкурентоспособностью міста / Т. В. Балик // Коммунальное хозяйство городов: науч.-тех. сб. - 2009. - Вып. 92. - С. 11-19. - (Серия: экономические науки).

17. Занадворов В. С. Теория экономики города / В. С. Занадворов, И. П. Ильина. - М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 175 с.

18. Занадворов В. С. Экономика города / В. С. Занадворов, С. В. Занадворова. - М.: ИКЦ "Академкнига", 2003. - 272 с.

19. Системный підхід до інвестиційного забезпечення соціально-економічного розвитку міста // Інвестиційне забезпечення соціально-економічного розвитку міста: у 2 т.: [монографія] / за заг. ред. А. О. Єліфанова, Т. А. Васильєвої. - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2009. - Т. I. - 270 с.

20. Онищук Г. Концепція корпоративного управління соціально-економічним розвитком міст / Г. Онищук // Економіка України. - 2002. - № 1. - С. 4-9.

21. Мельник А. Ф. Муніципальне утворення: методологічні засади управління та ресурсного забезпечення / А. Ф. Мельник, Г. Л. Монастирський // Вісник економічної науки України. - 2005. - № 2. - С. 133-140.

22. Катунин С. Муніципальное образование - холдинг по обслуживанию города / С. Катунин // Проблемы теории и практики управления. - 2003. - № 2. - С. 60.

23. Система экономических отношений города / [Финагин В. В., Савенко В. Н., Пилипенко В. А. и др.; отв. ред. Прокопенко Н. Д.]. - К.: Наук. думка, 1993. - 121 с.

24. Финагин В. В. Экономика города: теория, практика, перспективы / В. В. Финагин; [отв. ред. Н. Г. Чумаченко]. - К.: Наук. думка, 1983. - 161 с.

25. Проблемы теории и практики развития городской хозяйственной системы: [монография] / Богачев С. В., Мельникова М. В., Лукьянченко А. А. и др.; НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. - Донецк: ООО "Восток, ЛТД", 2006. - 381 с.

26. Скрыпник З. Э. Читая Ю. М. Осипова на Украине / З. Э. Скрыпник // Философия хозяйства. - 2009. - № 1 (61). - С. 111-121.

© Н. Чувікіна